

De vertaling van teksten vol geweld in de boeken Jozua en Rechters

Klaas Spronk

Na gezondheid staan vrede en veiligheid bij de meeste mensen boven aan hun verlanglijstje. Dat zal iets zijn van alle tijden en ook per cultuur weinig verschillen. We mogen er van uitgaan dat de schrijvers van de bijbelboeken en hun eerste lezers net zo vredelievend waren als wij. Het feit dat er zoveel door God gelegitimeerd geweld voorkomt in de Bijbel zegt dan ook in de eerste plaats iets over de moeilijke situatie waarin men toen en daar had te leven. Dat wij nu soms zwaar tillen aan bepaalde teksten vol geweld is in feite een luxe probleem. Ons leven wordt over het algemeen niet beheerst door geweld en angst voor sterkere tegenstanders die ongeremd ons leven en wat ons lief is stuk kunnen maken. We leven immers doorgaans in de prettige omstandigheid dat onenigheid of conflicten opgelost worden door overleg en desnoods door instanties met een wederzijds erkend hoger juridisch gezag. Dat het ook anders kan nemen we slechts op afstand waar, al komen de oorlogshaarden soms wel angstig dichtbij, zoals toen de volkeren op de Balkan zich tegen elkaar keerden, en moet men nu ook in onze samenleving leren omgaan met de dreiging van terroristische aanslagen. Het is, hoe dan ook, goed om te bedenken dat de visie op geweld sterk bepaald wordt door de situatie waarin men leeft. Wie zich ernstig bedreigd voelt, beschadigd is of wraakgevoelens koestert, leest bijbelteksten over geweld anders dan wie het geluk heeft die zaken niet van binnen uit te kennen.

Het zal in deze bijdrage niet gaan over de interpretatie van bijbelteksten vol geweld en de eventuele boodschap daarvan voor vandaag.¹ In het kader van deze bundel over bijbelvertalen wordt hier de vraag aan de orde gesteld in hoeverre in De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) moderne gevoelens en inzichten betreffende geweld en de rol die God daarbij speelt doorwerken in de weergave van de oude teksten die soms een andere sfeer ademen dan de vertalers lief is. Die vraag wordt gesteld vanuit het vermoeden dat er in het vertaalproces een spanning optreedt in de verhouding tussen twee uitgangspunten van de NBV. Om te beginnen is steeds gesteld dat het vertalen vooraf moet gaan aan de theologie. De vertaling mocht niet belast worden met dogmatische vooronderstellingen (Spronk 2006:65-66). Daarnaast moest het een vertaling worden in natuurlijk Nederlands. Om dat laatste te bereiken moet men goed weten wat de tekst betekent en dat veronderstelt een precieze uitleg. Het is bij voorbaat al duidelijk dat er heel veel exegetische keuzes gemaakt moesten worden en het lijkt onvermijdelijk dat daarbij, bewust en waarschijnlijk ook onbewust, bepaalde levensbeschouwelijke opvattingen een rol hebben gespeeld. Door een analyse van een aantal geweldsteksten in Jozua en Rechters, boeken die bekend staan om hun verhalen vol moord en doodslag, zouden we op het spoor moeten kunnen komen van eventuele door moderne gevoelens gekleurde vertalingen.² De aandacht zal in eerste instantie uitgaan naar teksten waarbij de NBV afwijkt van de woord-voor-woord weergave zoals we die kennen uit de *Statenvertaling* (SV) en in mindere mate de *NBG vertaling van 1951* (NBG 1951). Doorgaans zal bij het betreffende vers ook een vergelijking met de op dezelfde doelgroep als de NBV gerichte *Willibrordvertaling* uit 1995 (WV) gemaakt worden.

Jozua 1:6 – ‘jij moet dit volk leiden wanneer ze het land veroveren’

In Jozua 1 krijgt Jozua de opdracht om in de voetsporen van Mozes te treden en uit te voeren waar Mozes zelf niet aan toe kwam: hij moet het volk het beloofde land binnen leiden. Het in vers 6 gebruikte werkwoord *nachal* duidt op het in bezit nemen of krijgen van erfgoed. Zo wordt het doorgaans ook vertaald: ‘gij zult dit volk dat land erfelijk doen bezitten’ (SV), ‘gij zult dit volk het land doen beërven’ (NBG 1951), ‘u zult dit volk in bezit brengen van het land’ (WV). In de NBV vindt er een verschuiving plaats in de rolverdeling. In het Hebreeuws ligt het accent op de handeling die Jozua zal

gaan verrichten ten opzichte van het volk, terwijl in de NBV het volk zelf ook handelt. Daarbij komt dat in de weergave van de NBV met ‘veroveren’ de nadruk komt te liggen op het feit dat het in bezit nemen van het land niet zonder slag of stoot zal gebeuren. Zo preludeert de vertaling meer dan in grondtekst het geval is op de komende gewelddadigheden.

Jozua 1:14 en 6:2 – ‘weerbare mannen’ en ‘dappere helden’

Het gaat hier om de vertaling van het Hebreeuwse *gibboree hachajil*. Die term komt (in enkel- en meervoud) vaker voor in de boeken Jozua en Rechters en wordt in de NBV opvallend gevarieerd vertaald: ‘weerbare mannen’ (Joz. 1:14), ‘dappere helden’ (Joz. 6:2), ‘soldaten’ (Joz. 8:3; 10:7); ‘dappere krijgsman’ (Re. 6:12) en ‘krijgshaftig man’ (Re. 11:1). In de NBG 1951 is hier stevast vertaald met ‘dappere held(en)’. Gezien de context en ook het gebruik van de term elders in het Oude Testament lijkt het echter inderdaad beter om te variëren. In het Hebreeuws is het oorspronkelijke verband met strijd afgevlakt tot een aanduiding van iemand die voor zijn levensonderhoud niet van anderen afhankelijk is. De vertaling in Jozua 1:14 in de NBV is dus niet op te vatten als een vermindering van het krijgshaftige aspect van het verhaal.

Daarentegen lijkt de weergave met ‘dappere helden’ in Jozua 6:2 juist weer overtrokken. In hun toelichting baseren de vertalers dit op de suggestie dat in de vertelling hier de moed van de soldaten in Jericho een rol speelt. Daarvan is echter in de tekst geen sprake. Men zou op grond van de mededeling van Rachab in Jozua 2:9 over de grote angst voor de Israëlieten eerder het tegenovergestelde vermoeden. Een meer neutrale weergave met ‘weerbare mannen’ zoals in 1:14 ligt daarom meer voor de hand. Nu wordt die term ‘weerbare mannen’ weer wel gebruikt in het volgende vers (6:3), maar daar is het de vertaling van het Hebreeuws *’ansjee ha-milchama*, dat woordelijk vertaald kan worden met ‘mannen van de oorlog’ (vgl. SV en NBG 1951: ‘krijgslieden’; WV heeft resp. ‘soldaten’ en ‘weerbare mannen’). Zo is ook vertaald in 5:6, maar in 17:1 is het (in het enkelvoud) daarentegen weer vertaald met ‘krijgshaftig man’. Naast het feit dat het jammer is dat de termen nu zo door elkaar heen lopen, kan geconstateerd worden dat door de keuzes van de vertalers in Jozua 6:2 en 17:1 het aspect van de strijd wordt versterkt. In dit verband kan ook nog verwezen worden naar de vertaling van *gibborim* in Jozua 10:2 met ‘buitengewoon dapper’. Dat ‘buitengewoon’ is een onnodige versterking van de term en lijkt te zijn ingegeven door de neiging van de vertalers om de confrontatie te verscherpen.

Jozua 2:10 – ‘vernietigd’

De vertaling van het Hebreeuwse *cherèm* bezorgde de vertalers de nodige hoofdbreken. Traditioneel wordt dat vertaald met ‘ban’ en het daaraan verbonden werkwoord met ‘met de ban slaan’. De vertalers zijn van mening dat het zo niet meer kan:

We hebben met het woord *cherèm* te doen met een cultureel element dat de huidige lezer onbekend is, zodat enige explicitering onvermijdelijk is. De lezer moet steeds begrijpen dat het gaat om twee dingen: a. doden of vernietigen; b. wijding aan de HEER. Er is geen Nederlands woord dat de betekenis van het Hebreeuws in elk verband adequaat weergeeft. Zo kan ‘ban’ het Hebreeuwse *cherèm* niet weergeven wanneer dit doelt op de gestolen goederen. Om deze redenen vereist de vertaling o.i. een gevarieerde weergave van *ch-r-m* (...), waarbij al naar gelang het verband een verschillend aspect wordt benadrukt.

Zo hebben we in Jozua 2:10 (waar de *cherèm* wordt geïntroduceerd): ‘gedood en aan de HEER gewijd’. Omdat Rachab hier aan het woord is, moet ‘doden’ enige nadruk krijgen. In andere gevallen (bijv. 6:21; 8:26) hebben we vertaald met ‘door het zwaard aan de HEER wijden’. In Jozua 6:17-7:15 hebben we gestreefd naar een samenhangend geheel van vertalingen, die in het geheel van de context optimaal uitkomen.

Blijkbaar is hun voorstel voor Jozua 2:10 uiteindelijk niet overgenomen, want we lezen nu in de NBV 'jullie [hebben] Sichon en Og ... vernietigd'. NBG 1951 heeft hier 'Sichon en Og, die gij met de ban geslagen hebt' en WV vertaalt met 'jullie [hebben] ... Sichon en Og aan de vernietiging gewijd'. Er is in de NBV voor gekozen om het fenomeen van de ban te introduceren in het verhaal waarin het zo'n belangrijke rol speelt: 'Maar op de stad en alles wat erin is rust de ban van de HEER: ze is onvoorwaardelijk aan de HEER gewijd en moet vernietigd worden' (Joz. 6:17). In het volgende vers wordt dat nog eens herhaald: 'Maar denk eraan dat op al het andere een ban rust. Dus vernietig de stad ...' Vergelijkt men dit met de weergave in de NBG 1951 ('Doch de stad en al wat erin is, zal door de ban de HERE gewijd zijn' en 'Gij echter, neemt u in acht voor het gebannene'), dan wordt wel duidelijk dat hier veel uitleg aan de vertaling is toegevoegd.

Dat wordt dan in zekere zin weer gecompenseerd door de wel weer zeer beknopte weergave van de tekst in Jozua 6:21. Hier heeft de NBV: 'en doodden alles wat erin was', waar we in de NBG 1951 een tekst lezen die meer woordelijk het Hebreeuws volgt: 'Toen sloegen zij alles wat in de stad was, met de ban ... met de scherpte des zwaards'. Ook in dit geval is het oorspronkelijke, hierboven weergegeven voorstel van de vertalers dus niet overgenomen. Datzelfde geldt voor 8:26, waar elke verwijzing naar de ban ontbreekt.

Op deze manier is alleen in het verhaal in Jozua 6-7 over Achan die zich vergrijpt aan de aan God gewijde rijkdom van Jericho duidelijk dat we met de ban te maken hebben als een door God gegeven opdracht voor een rigoureuze, nietsontziende afrekening met de vijand. Doordat het verband met de ban en daarmee ook met Gods aanwijzing ontbreekt in de weergave van Jozua 2:10 en 8:26, wordt dit theologisch zo moeilijk te verteren aspect van de vernietiging van de vijand en zijn bezit als een wijding aan God enigszins verdoezeld.

Jozua 6:1 – 'uit angst voor de Israëlieten'

Aan het begin van hoofdstuk 6 wordt verteld dat Jericho de poorten sluit. In de NBV is hier, net als in de WV, de in het Hebreeuws neutrale aanduiding *mippenee*, 'voor het aangezicht van', nader ingevuld: 'uit angst voor'. NBG 1951 heeft hier gewoon 'voor'. Hoewel het Nederlands in de NBV hier natuurlijker overkomt en de vertaling ook aansluit bij de beschrijving van de gemoedstoestand van de bewoners van het land door Rachab in 2:11, is deze keuze niet zonder problemen. 'Angst' is een groot woord en dramatiseert in zekere zin hier de tekst. Daarbij wordt door de hierboven al genoemde en bekritiseerde vertaling in vers 2 met 'dappere helden' een tegenstelling gesuggereerd: die helden blijken helemaal niet zo dapper te zijn. De Hebreeuwse tekst geeft daarvoor echter geen aanleiding.

Jozua 7:7 – 'Jozua riep uit: "Nee, HEER! Nee, mijn God!"'

De vertaling van Jozua's reactie op de nederlaag van een deel van zijn leger bij de poging om Ai te veroveren is hier wel erg dramatisch vergeleken met NBG 1951 ('En Jozua zeide: "Ach, Here HERE" ') en WV ('En Jozua bad: "Ach, Heer GOD" '). Hetzelfde zien we in Rechters 6:22. Het maakt het verhaal in Jozua 7 levendiger en de reactie lijkt ook gepast gezien de voorafgaande rampspoed. De vrijheid die men hier neemt in de weergave van de dubbele Godsnaam '*adonai jhwh*' is conform de in het Handboek (B7:3) vastgelegde afspraak. Daarover kan men twisten, maar hier gaat het nu om de vraag of de reactie van Jozua zoals weergegeven in de NBV niet overtrokken is. Het lijkt alsof er in de vertaling een emotioneler en naar God toe vrijmoediger Jozua wordt geschilderd dan in de Hebreeuwse tekst. Dezelfde frase vinden we naast Rechters 6:22 ook in de boeken Jeremia (1:6; 4:10; 14:13; 32:17) en Ezechiël (4:14; 9:8; 11:13 en 20:49). In de NBV worden die op verschillende manieren vertaald. De meest heftige van deze teksten is Ezechiël 11:13, waar gezegd wordt van de profeet dat hij zich op de grond werpt en het uitschreeuwt. Maar daar vertaalt de NBV juist weer terughou-

dend: 'Ach, HEER, mijn God'. Gezien de formulering in het Hebreeuws lijkt Jozua minder ver te gaan dan Ezechiël. Dat geeft nog eens aan dat de NBV in Jozua 7:7 wel erg vrij is in het weergegeven van de mogelijke emoties van Jozua.

Jozua 7:11 – 'Ze hebben het gewaagd de regels van het verbond te overtreden'

Hier kunnen we net als eerder een zekere dramatisering in de vertaling waarnemen. Dat gebeurt door de toevoeging van 'gewaagd', waar in het Hebreeuws slechts het ene werkwoord voor 'overtreden' wordt gebruikt. De hier beschreven tegenstelling tussen God en Israël wordt versterkt door te benadrukken dat Israël bewust een risico heeft genomen.

Jozua 7:25 – 'Hij en al de zijnen werden door heel Israël gestenigd en verbrand'

Volgt men de Hebreeuwse tekst in deze verschrikkelijke afloop van het verhaal over de schending van de ban door Achan hier woordelijk, dan staat er: 'En heel Israël stenigde hem en zij verbrandden hen met vuur en stenigden hen'. In het Hebreeuws worden verschillende woorden voor 'stenigen' gebruikt. In de SV ('stenigde' en 'overwierpen'), NBG 1951 en WV ('stenigden' en 'wierpen stenen') is dat ook weergegeven. Naast deze merkwaardige, onwaarschijnlijke dubbele steniging is er het probleem dat er onderscheid gemaakt lijkt te worden tussen wat er gebeurt met Achan ('hem') en met Achan samen met zijn familie ('hen'). De vertalers merken op dat huns inziens 'gewoon bedoeld wordt dat de verbranding na de steniging plaatsvindt' en zien zich wat betreft de participanten 'genoodzaakt' om te 'harmoniseren' en daarbij de formulering uit 7:15 te gebruiken: 'hij en al de zijnen'. In vers 26 vertalen zij met 'hen', terwijl in het Hebreeuws een enkelvoud staat.

Het probleem van de dubbele steniging is in de oude vertalingen opgelost door ofwel de tweede vermelding van het stenigen weg te laten (Vulgata en Pesjitta) of het hele gedeelte na de eerste vermelding van het stenigen weg te laten, dus ook het verbranden (Septuaginta). De spanningen in de tekst laten zich ook literair-kritisch oplossen via de veronderstelling van een latere toevoeging aan de tekst.

Voor de vertalers van de NBV lijkt hier de volgende vertaalregel over onduidelijke teksten van toepassing: 'Wanneer een tekstgedeelte bij woordelijke vertaling onduidelijk wordt (taalkenmerk), moet naar een andere formulering worden gezocht. De vertaling mag niet onduidelijker zijn dan de brontekst. (...) Wanneer de brontekst onduidelijk is (tekstkenmerk), mag de vertaler die onduidelijkheid niet oplossen. Wanneer de brontekst voor ons onduidelijk is geworden, bijvoorbeeld door een wijziging in de tekst die is overgeleverd, moet de vertaler zoeken naar de meest waarschijnlijke oplossing. Hij verantwoordt zich in een noot.' (Handboek, B11:2-3). Blijkbaar zijn de vertalers van mening dat hier de eerst genoemde situatie van toepassing is, al komt hun oplossing dicht bij de wijziging van de tekst zoals we die vinden in de Vulgata en de Pesjitta. De consequentie van de gemaakte keuze is dat er nu voor de lezer geen twijfel meer kan opkomen met betrekking tot de vraag of er onderscheid gemaakt is tussen Achan en zijn familie, zoals dat door uitleggers die niet kiezen voor een literair-kritische ingreep nog geopperd kan worden.³ Die interpretatie waarbij de mogelijkheid wordt open gelaten dat Achans familie niet op dezelfde manier als Achan ter dood is gebracht, is in de NBV niet meer aan de orde. Door deze keuze voor duidelijkheid is de vertaling rigoureuzer dan de Hebreeuwse tekst.

Jozua 8:20 – 'Ook werden ze nu bestookt door het leger van Israël'

In de vertaling van deze passage uit het verhaal over de strijd om Ai hebben de vertalers van de NBV de tekst verduidelijkt door in plaats van 'het volk' te lezen 'het leger van Israël'. Anders zou de lezer nog aan het leger van Ai kunnen denken. Opvallend is hier ook de uitdrukking 'bestookt worden'. In

de andere Nederlandse vertalingen wordt het betreffende Hebreeuwse woord weergegeven met 'zich omkeren' (NBG 1951) of 'zich keren tegen' (WV). De weergave van de NBV is te rechtvaardigen op grond van de keuze voor natuurlijk Nederlands. In het Hebreeuws ligt de nadruk op het feit dat in de strijd de rollen nu worden omgedraaid. In de vertaling is dat in het voorafgaande al voldoende tot uitdrukking gekomen. Door een bepaald aspect van die ommekeer naar voren te halen wordt voorkomen dat de tekst voor de moderne lezer door de herhaling onnodig saai zou worden. Het betekent wel dat er nu meer nadruk ligt op het gewelddadige van de confrontatie. In het voorafgaande vers gebeurde dat ook al door de weergave met 'binnenstormen' van het werkwoord dat doorgaans met 'binnengaan' wordt vertaald.

Jozua 9:15 – 'Jozua sloot een vredesverdrag met hen'

In de NBV worden in dit verhaal over de list waarmee de Gibeonieten een verbond met Israël weten te sluiten in Jozua 9:15 twee handelingen samengenomen, die in andere vertalingen meestal naast elkaar zijn weergegeven, zoals bijvoorbeeld in de SV: 'En Jozua maakte vrede met hen, en hij maakte een verbond met hen'. De vertalers van de NBV zijn min of meer gedwongen tot deze aanpassing van de tekst omdat zij eerder in de verzen 6 en 11 het woord *berit*, dat traditioneel met 'verbond' wordt vertaald met 'vredesverdrag' hebben weergegeven (ook in Deut. 7:2; Joz. 10:1, 4 en 11:19; maar bijv. in Re. 2:2 met 'verdrag'). Nu in vers 15 het woord voor vrede, *sjalom*, wordt gebruikt naast *berit*, kunnen zij die twee niet goed meer onderscheiden. Daarmee gaat een niet onbelangrijke nuance verloren. In die eerdere verzen ging het om de plannen van de Gibeonieten, in vers 15 om de uitvoering door Jozua die daarbij verder lijkt te gaan dan de Gibeonieten hadden gedacht.. Het onderscheid in de Hebreeuwse tekst tussen plan en uitvoering is in de NBV genivelleerd. Er lijkt hier dus te veel sprake van vrede in de vertaling.

Jozua 11:11 – 'Hij doodde bovendien alle inwoners. De Israëlieten brachten iedereen die er woonde om, geen mens uitgezonderd'

Deze zeer gewelddadige afsluiting van de belegering van de stad Hasor is in de NBV tamelijk vrij vertaald. Wat in de NBV een verdubbeling is (allen doden en iedereen ombrengen) is in de grondtekst een constatering (doden van alle levende wezens) en de duiding daarvan (het is de voltrekking van de ban, dat wil zeggen: de wijding aan God). In de NBG 1951 is een en ander nog wel terug te vinden: 'Zij versloegen alle levende wezens, die daarin waren, met de scherpte des zwaards, de ban voltrekend; niets wat adem had bleef over'.

Bij de vergelijking van deze twee vertalingen komt ook de vraag op wie er nu precies gedood worden. Volgens de NBV betreft het hier alleen de mensen. Ook in de WV wordt dit, zij het minder expliciet, gesuggereerd: 'De Israëlieten doodden iedereen die in de stad leefde en wijdden hen aan de vernietiging; geen sterveling bleef over'. Volgens de NBG 1951 zouden naast de mensen ook de dieren het slachtoffer van de door God geboden afrekening zijn. Beide is volgens het boek Jozua bij de voltrekking van de ban mogelijk. In Jericho werden alle levende wezens gedood (6:17), in Ai alleen de mensen (8:27). De vertalers van de NBV kiezen met de vertaling 'geen mens uitgezonderd' voor de tweede mogelijkheid, terwijl de Hebreeuwse uitdrukking, die men letterlijk kan weergeven met 'alles wat adem heeft', het eerste suggereert (Woudstra 1981:192). Ook in vers 14 komt deze uitdrukking voor. Daar moet het op mensen slaan, omdat 'het vee' apart genoemd wordt. Dat pleit voor de vertaling van vers 11 in de NBV. Het betreft hier echter andere steden, die anders behandeld worden dan het in vers 11 genoemde Hasor. Welke keuze men hier ook maakt, het moge in ieder geval duidelijk zijn dat de omzetting van het traditionele 'alles wat adem heeft' in meer gangbaar Nederlands de vertalers dwingt tot een keuze die in dit geval (waarschijnlijk onbedoeld) diervriendelijk uitpakt.

Jozua 11:23 – ‘Hiermee eindigde de oorlog’

In het Hebreeuws wordt hier en in 14:15 een werkwoord gebruikt dat ook terugkeert in onder andere Rechters 3:11, 30; 5:31 en 8:28: *sjaqat*. Meestal wordt dat vertaald met ‘rust hebben’. Dat is in de NBV ook gebeurd in de genoemde verzen in het boek Rechters. Daar staat het werkwoord echter op zich. In Jozua is het verbonden met ‘oorlog’. NBG 1951 heeft ‘En het land rustte van de strijd’. In de WV is gekozen voor een omschrijving: ‘Toen was het rustig in het land, omdat er geen oorlog meer was.’ Dat geeft ook wel aan dat er in de NBV een bepaald aspect van de mededeling verloren lijkt te zijn gegaan. Het einde van de oorlog is immers niet vanzelfsprekend ook het begin van rust.

In dit kader moet ook worden opgemerkt dat in de NBV in Jozua 1:13, 15; 21:44 en 22:4 het Hebreeuwse werkwoord *heniach*, niet met het gebruikelijk ‘rust geven’ (zo ook in NBV Joz. 23:1) maar met ‘vrede geven’ vertaald wordt. Het lijkt wel of de vertalers moeite hadden met de term ‘rust’.

Jozua 22:17 – ‘rampzalig’

In het gesprek met de afvallige stammen Ruben, Gad en Manasse verwijzen de vertegenwoordigers van de overige stammen naar een streng bestrafte afgoderij door hun voorvaders. Vergelijken we hier de versies van NBG 1951, WV en NBV, dan valt op dat in de laatste het voorval wel erg zwaar wordt aangezet.

Is ons de ongerechtigheid met Peor nog niet genoeg (...)? (NBG 1951)

Hebben wij niet genoeg aan de zonde van Peor (...)? (WV)

Waren de wandaden bij de Peor nog niet rampzalig genoeg voor ons? (NBV)

In het vervolg wordt uitgelegd dat het volk nog steeds heeft te lijden onder naweeën. Dat geeft aan dat de toevoeging van ‘rampzalig’, waarvoor geen directe verwijzing te vinden is in het Hebreeuws, de zaak hier onnodig overdrijft.

Rechters 3:8 – Kusan Risataïm

Tijdens het werk aan de NBV is veel gediscussieerd over de manier waarop in de vertaling moest worden omgegaan met persoons- of plaatsnamen met een veelzeggende betekenis (Handboek, B6). Het ideaal om dit gegeven waar zich dit voordoet in de tekst te verwerken bleek in de praktijk veelal niet haalbaar. Daarom nam men zijn toevlucht tot verklarende voetnoten. In het boek Rechters blijken we relatief vaak te maken te hebben met namen die in het Hebreeuws ook een bepaalde kwalificatie inhouden voor de persoon, plaats of gebeurtenis waarnaar zij verwijzen. In de NBV vinden we via voetnoten naamsverklaring in 1:17 (Chorma); 2:5 (Bochim); 8:31 (Abimelech); 15:17 (Ramat-Lechi), 19 (En-Hakkore) en 18:12 (Machane-Dan). Blijkbaar was men wat betreft personen extra terughoudend, want naast de naam van Abimelech zijn zeker ook de namen van Barak (‘bliksem’), Simson (‘man van de zon’) en Delila (‘vrouw van de nacht’) veelzeggend. Ter verdediging van de beperking tot Abimelech kan worden aangevoerd dat de betekenis ‘mijn vader is koning’ direct aansluit bij het thema van het omstreden erfelijke koningschap in de hoofdstukken waarin Abimelech een rol speelt. Iets dergelijks geldt echter ook voor de naam van de koning van Aram die als een straf van God over Israël heerste en die in opdracht van God door Otniël weer werd verdreven. Die koning heet Kusan Risataïm. Het eerste deel van zijn naam verwijst naar het gehate volk van de Midianieten (zie Hab. 3:7). Het tweede deel is niet bekend als eigenaam, maar kan wel opgevat worden als een negatieve kwalificatie. Hij betekent namelijk ‘van de dubbele slechtheid’ (Lindars 1995:131-132). Doordat deze naam in kort bestek drie maal wordt genoemd kan het de ‘native speaker’ niet ont-

gaan: hier hebben we met een booswicht te maken. De vertaling die dit niet weergeeft en daarbij, zoals gebeurt in de NBV, ook nog één vermelding van de naam weglaat (in v. 10) is hier verbaal minder gewelddadig dan het origineel.

Rechters 5:26 – ‘Ze dreef de tentpin door zijn slaap, spleet met een hamerslag zijn hoofd.’

Het gewelddadig einde van Sisera door de hand van Jaël wordt uitgebreid bezongen. In de betreffende versregels worden in het Hebreeuws wel vier werkwoorden gebruikt om te beschrijven hoe zij zijn slaap doorboorde. In de NBG 1951 is dat ook terug te vinden: ‘en zij hamert op Sisera, doornagelt zijn hoofd, verbrijzelt en doorboort zijn slaap.’ In de hierboven weergegeven versie van de NBV is dit ingekort. In hun toelichting geven de vertalers aan dat zij bij de vertaling van het lied van Debora zich in veel gevallen hebben laten leiden door de literaire analyse van Jan Fokkerman. Veel aandacht is besteed aan de herhalingen in het gedicht, waarover zij opmerken dat deze vaak een ‘intensifiërend effect’ hebben. Over Rechters 5:26 merkt Fokkerman op dat de dichter hier als het ware inzoomt op de plaats waar de tentpin Sisera doorboort. Eerst wordt de man genoemd, dan zijn hoofd, dan de precieze plek van de inslag. Aan het einde van deze aflopende reeks, van groot naar klein, is er vervolgens, zo merkt Fokkerman op, weer sprake van een toename doordat de dichter een extra woord van geweld toevoegt. De versregel bestaat uit drie delen, de eerste twee met twee accenten en de derde met drie accenten (Fokkerman 1995:621).

De vertalers hebben in dit geval de analyse van Fokkerman niet tot uitdrukking gebracht in de vertaling. Via een komma is de versregel in tweeën gedeeld, net als – dat is mogelijk een belangrijke afweging geweest – de versregels in de directe context. Van een afnemende en opklimmende reeks is nu niets te zien, te meer daar de vermelding van Sisera is weggelaten en die van de lichaamsdelen zijn omgewisseld. Het accent op de gewelddadige handeling door het binnen de poëtische structuur opvallende extra werkwoord is nu ook verdwenen. Tot dusver was geconstateerd dat in de NBV geweldteksten onomwonden zijn weergegeven, soms ook levendiger dan in eerdere Nederlandse vertalingen. In Rechters 5:26 lijkt het gewelddadige echter afgezwakt, zij het dat verschil miniem is en het resultaat van de beschreven handeling even verpletterend blijft.

Rechters 9:40 – ‘Het slagveld was tot aan de stadspoort toe met lijken bezaaid’

De overwinning van Abimelek op de troepen van Gaäl bij de stad Sichem eindigt in een slachtpartij: ‘en er vielen vele doden tot aan de ingang der poort’ (NBG 1951). De NBV komt met een vertaling die weinig aan de fantasie van de lezer overlaat. Het is een vertaling die wel past bij de levendige vertelstijl van het boek Rechters, maar het geeft ook aan dat de vertalers niet terughoudend zijn in de weergave van het beschreven geweld. Het had ook wel wat minder gekund, zoals in de WV: ‘Er vielen veel doden, tot vlakbij de stadspoort.’

Rechters 15:8 – ‘En hij sloeg er ongenadig op los en maakte talloze slachtoffers’

Het gaat hier om een moeilijk te begrijpen passage uit het verhaal over Simson die zich wreekt op de Filistijnen die zijn vrouw en schoonvader gedood hebben. In de woord-voor-woord-vertaling van de *Naardense Bijbel* (NB) lezen we: ‘Hij slaat hen tot “dijen over heupen”, / in een grote slag’. Het is niet duidelijk wat er precies bedoeld wordt. Men heeft in de NBV gekozen voor een oplossing, die veel lijkt op die van de WV, waarbij niets gezegd wordt over de manier waarop de slag wordt toegebracht en men het laat bij een algemene karakterisering. De vertalers houden zich hiermee aan de vertaalregel dat wanneer een tekst bij woordelijke vertaling onduidelijk wordt, men naar een andere formulering moet zoeken (Handboek, B1:6). Het onbevredigende van de gekozen oplossing is dat, ook al is

de strekking van het vers goed weergegeven, nu een verwijzing naar bepaalde lichaamsdelen achterwege blijft.

Volgens de nieuwste inzichten wordt met het ‘scheen over heup’ bedoeld dat Simson zijn tegenstanders een ‘knietje’ geeft. Men zou hier dus kunnen vertalen met: ‘hij raakt ze vol in het kruis’ (Van Wieringen 2002). Nu is deze exegetische vondst nog niet in brede kring geaccepteerd en het hoeft daarom niet te verbazen dat hij nog niet is overgenomen door de vertalers van de NBV, aangezien als één van de principes voor de NBV geldt ‘dat er op het punt van de voor het vertaalwerk noodzakelijke exegese een zekere mate van overeenstemming bestaat tussen geleerden van diverse confessie’ (Handboek, A3:10). Die terughoudendheid is te begrijpen maar in dit geval ook wel te betreuren. Zo’n smeug detail zou namelijk wel goed passen in de stijl van de verhalen over Simson.

Rechters 16:4 – ‘begon Simson een verhouding’

Simson sterft volgens Rechters 16 zoals hij heeft geleefd: woedend om zich heen slaand. Via een andere vorm van geweld, namelijk de liefde als een dodelijk wapen, kwam hij aan zijn einde. In het begin van dit gewelddadige liefdesverhaal van Simson en Delila is de NBV opmerkelijk terughoudend in de beschrijving van hun relatie. Het in het Hebreeuws gebruikte woord voor ‘liefhebben’, zoals het in vrijwel alle Nederlandse vertalingen is weergegeven, wordt vermeden. In plaats daarvan is er nu sprake van het beginnen van een verhouding. Daarmee krijgt het iets afstandelijks. Iets dergelijks vinden we ook in de beschrijving van het verraad: ‘Delila voelde dat hij ditmaal de waarheid had verteld’, zo vertaalt de NBV (en zo staat het bijna woordelijk ook in de WV) in vers 18. In het Hebreeuws wordt het woord voor ‘hart’ gebruikt. Dat woord vinden we wel terug in de NBG 1951: ‘(dat hij) zijn gehele hart voor haar blootlegde’. Ook in het volgende vers wordt deze uitdrukking gebruikt, twee keer zelfs. Daar vertaalt de NBV met: ‘de waarheid had verteld’ en ‘vertrouwde hij haar toe’ (vgl. NBG 1951: twee maal ‘zijn gehele hart blootgelegd’). De vertalers geven aan dat in de verzen 15, 17 en 18 ‘hart’ staat voor de verborgen gedachten van de mens.

Het gevolg van het feit dat de vertalers gekozen hebben voor andere woorden dan ‘liefhebben’ en ‘heel het hart’ is dat de betreffende passages ‘bloedelozer’ worden. Het draagt er aan bij dat de relatie tussen Simson en Delila als minder heftig en daarmee haar verraad als minder schrijnend kan worden ervaren. In zekere zin wordt het geweld in deze vertaling dus afgezwakt. Dat gaat in tegen de tot dusver waargenomen tendens en zou te maken kunnen hebben met het feit dat het hier om een vrouw gaat.

Rechters 19:2 – ‘Na een hevige ruzie’

Naar het einde toe neemt de gewelddadigheid in het boek Rechters almaar toe. Opvallend is ook dat het daarbij steeds gepaard gaat met verstoorde relaties tussen man en vrouw, zoals bij Simson en Delila, en om seksueel geweld, zoals in het verhaal over de verkrachting van een vrouw in hoofdstuk 19 en over de ontvoering van vierhonderd maagden uit Jabes en nog eens een aantal uit Silo in hoofdstuk 21. Het verhaal in hoofdstuk 19 begint met een echtelijke twist tussen een Leviet en zijn bijvrouw die ertoe leidt dat zij terugkeert naar haar ouderlijk huis. De oorzaak hiervan wordt door de NBV in het midden gelaten. Er is slechts sprake van ‘een hevige ruzie’. In het Hebreeuws wordt hier echter het werkwoord *zana* gebruikt, dat duidt op overspel of ontrouw en doorgaans ook zo wordt vertaald in de NBV.⁴ In de NBG 1951 (‘zijn bijvrouw werd hem ontrouw’) en de WV (‘Die bijvrouw was hem ontrouw’) gebeurt dat ook in dit vers. In de NBV is gekozen voor een interpretatie die men ook vindt in de oude Griekse vertaling (‘zij was boos op hem’) en die volgens sommige woordenboeken in dit ene geval ook past bij het in het Hebreeuws gebruikte werkwoord.⁵ Hierin valt de NB de NBV bij: ‘Maar zijn bijvrouw krijgt weerszin tegen hem’. Voor het beeld dat de lezer krijgt van de vrouw is dit alles niet onbelangrijk. Gezien de onzekerheid wat betreft de uitleg kan men constateren dat haar in de NBV het voordeel van de twijfel wordt gund.⁶

Rechters 19:25 – ‘verkrachtten en misbruikten ze haar’

In het vervolg van dit gruwelijke verhaal in hoofdstuk 19 lezen we hoe de vrouw uiteindelijk het leven laat: ‘toen de Leviet zijn vrouw de straat op duwde, naar hen toe, verkrachtten en misbruikten ze haar de hele nacht lang’. Daarmee wordt in de NBV strikt genomen meer gezegd dan wat er in het Hebreeuws staat. Daar wordt het namelijk neutraler geformuleerd, zoals ook weergegeven in de NB: ‘ze bekenen haar en misbruiken haar heel de nacht, tot aan de ochtend’. Het eerste werkwoord (Hebreeuws *yada*) is op zich niet negatief en wordt gebruikt als de normale aanduiding voor seks hebben. Van zoiets als verkrachten lijkt eerder sprake in het voorafgaande vers, waarin de gastheer zijn dochter en de bijvrouw van zijn gast aanbiedt: ‘verkracht haar (Hebreeuws *’ana*) en doet met haar wat gij wilt’ (NBG 1951; zo ook WV). De NBV vertaalt daar met ‘laat me die naar buiten sturen. Neem hen maar en doe met hen wat u wilt’. Het werkwoord *’ana* komt ook terug in het verslag van de Leviet in 20:5. Daar staat volgens de NBG 1951: ‘mijn bijvrouw hebben zij zo verkracht, dat zij stierf’. In de NBV is dit nu juist weer met meer nadruk geformuleerd: ‘mijn vrouw hebben ze zo gruwelijk verkracht dat ze het niet heeft overleefd’.

Het is opmerkelijk dat in de vertaling van de NBV naarmate het verhaal vordert de aanduiding van de verkrachting explicieter wordt. Aan het begin is het voorstel van de gastheer verzacht, terwijl aan het einde het optreden van de mannen van Gibeon nog negatiever wordt weergegeven dan het al is. Meer dan eerder in de vertaling van de boeken Jozua en Rechters werd vastgesteld klinkt er in dat laatste geciteerde vers iets door van afkeuring door de vertalers van het beschreven geweld.

Dat wordt bevestigd door de weergave van het Hebreeuwse *zimma wenevala* in 20:6. Deze afkeurende betiteling van hetgeen er in Gibeon is gebeurd wordt in de NBV verhoudingsgewijs zwaar aangezet:

‘een gruwel, een schandelijke dwaasheid’ (NBG 1951)

‘een misdaad (...), een schanddaad’ (WV)

‘een misdaad is begaan die (...) geldt als een schandelijk en ontoelaatbaar vergrijp’ (NBV)

Conclusie

De onderzoeksvraag die ten grondslag ligt aan dit beperkte onderzoek naar de kwaliteit van de NBV is of er in de weergave van gewelddadige teksten iets te merken is van invloed van moderne normen en waarden op de vertaling van de tekst en daarmee iets van een onuitgesproken en misschien ook onbewuste tendens om de oude teksten beter over te laten komen voor hedendaagse lezers?

Het blijkt dat vrijwel nergens is te merken dat verhalen over het door God gesanctioneerde geweld tegenwoordig bij velen weerszin oproepen. Integendeel: in een aantal gevallen kan men zelfs constateren dat het geweld in de NBV enigszins lijkt te zijn aangedikt vergeleken met andere Nederlandse vertalingen. Daarvoor zijn hierboven de nodige voorbeelden gegeven. Deze versterking van het gewelddadige aspect in sommige teksten kan verklaard worden uit het feit dat in de NBV gekozen is voor een vertaling in natuurlijk Nederlands en die daarom beeldender of levendiger moet zijn dan de woord-voor-woord-weergave. Zeker in verhalen zullen de dingen in onze taal iets meer aangezet moeten worden om hetzelfde effect te bereiken als het Hebreeuws zal hebben gehad op zijn lezers. Daarbij moeten de vertalers goed in de gaten houden dat de grens tussen aanzetten en inleggen niet wordt overschreden. In enkele gevallen lijkt dat wel te zijn gebeurd.

De manier waarop de vertalers het probleem hebben opgelost van de weergave van het in onze cultuur onbekende gebruik van de ban als volledige wijding aan God is niet in alle opzichten overtuigend. Al te vaak is nu in de vertaling niets meer zichtbaar van het verband tussen vernietiging en deze wijding. Zo wordt God in zekere zin buiten schot gehouden. Dat maakt het theologisch mis-

schien wat makkelijker verteerbaar, maar het gaat ten koste van een zuivere weergave van de bron-tekst.

Jozua's reactie in de vertaling van Jozua 7:7 is sterk overtrokken. Juist omdat het hier om een reactie gericht tot God gaat ligt dit theologisch te gevoelig om je als vertaler al te veel vrijheid te veroorloven.

Aan de andere kant zijn de vertalers en de regels waaraan zij gebonden waren misschien weer al te terughoudend. Dat geldt dan vooral voor de weergave van de betekenis van namen. In het geval van Kusan Risataïm in Richters 3:8 en 10 wordt de lezer die niet meekrijgt dat hier iemand wordt uitgescholden tekort gedaan. Ook is het jammer dat aan de lezer het 'knetje van Simson' (Re. 15:8) wordt onthouden.

Enige morele betrokkenheid van de vertalers valt te bespeuren in teksten over vrouwen en geweld. Als een vrouw geweldpleger is, dan wordt dat zeker niet versterkt (zoals bij Jaël in Re. 5:26) en eerder verzacht (zoals bij Delila in Re. 16:4, 18-19); is zij daarentegen slachtoffer (zoals de vrouw van de Leviet in Re. 19), dan wordt dat extra aangezet.

Literatuur

M.A. Beek, *Jozua*, Nijkerk 1981.

L.M.A. van Buuren, 'Het raadsel van de "bijvrouw" te Gibeon in Richteren 19', *Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn tradities*, nummer 19 (2001) 159-175.

J.P. Fokkelman, 'The Song of Deborah and Barak: Its Prosodic Levels and Structure', in: D.P. Wright e.a. (eds.), *Pomegranates and Golden Bells* (Festschrift J. Milgrom), Winona Lake 1995, 595-628.

J.H. Kroeze, *Het boek Jozua*, Kampen 1968.

B. Lindars, *Judges 1-5*, Edinburgh 1995.

E. Noort, 'Goddelijk geweld ... De legitimatie van genocide in de verhalen over de verkrijging van het land', *Schrift*, nummer 226 (2006) 103-107

K.A.D. Smelik, *Een tijd van oorlog, een tijd van vrede. Bezetting en bevrijding in de Bijbel*, Zoetermeer 2005

K. Spronk, *Het verhaal van een vertaling. De totstandkoming van De Nieuwe Bijbelvertaling*, Heerenveen 2005.

W. van Wieringen, 'Mogelijk blijvend letsel: een uitleg van Richteren 15:8', *Interpretatie*, 10/2 (maart 2002) 17-19.

M.H. Woudstra, *The Book of Joshua*, Grand Rapids 1981.

¹ Zie hierover recentelijk Smelik 2005 en E. Noort 2006.

² Een eerdere poging daartoe is ondernomen in K. Spronk, 'Vertaaldoeel en doelwit: Over de Nieuwe Bijbelvertaling in het algemeen en over gewelddadige teksten in het bijzonder', *Theologisch Debat*, 1-1 (januari 2004) 42-51.

³ Zie bijv. Kroeze 1968:101: 'Is Achan alléén gestraft of ook zijn familie?'; en Beek 1981:92: 'Men krijgt de indruk dat ook de zonen en dochters ter dood werden gebracht, al wordt het niet met zoveel woorden gezegd.'

⁴ Zie hierover ook de bijdrage van P. Booij in deze bundel.

⁵ Zie hierover S. Erlandsson, in: *Theologische Wörterbuch zum Alten Testament*, Band II, Stuttgart 1977, 612-613, en Van Buuren 2001:170-173.

⁶ Het is opvallend dat in de *Bibel in gerechter Sprache*, Gütersloh 2006, met zijn grote aandacht voor ‘geschlechtergerechte Sprache’, hier vertaald is met ‘Seine Nebenfrau wurde ihm untreu’.